

NUZÛL SEBEBİNE GÖRE GÜNDELİK HAYATIN İSLAMİLEŞTİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. M. Halil ÇİÇEK*

Kur'an'ın nüzûlu sırasında genelde insanlık özelde de Arap toplumu çok büyük badireler yaşıyordu. Güçsüz kavimler yayılcı güçlerin hedef tahtası olmuşlardı. İnsanların arasını kaynaştıran erdemler yok denecek kadar azdı. Hele insan hakları, kadın hakları ve raiyye hakları gibi yüce kavramlar hanüz erdemler literatürüne girmiş bile değildi. Hırsızlık, yağma, talan gibi iğrenç olaylar bir çok kimse ve kitlenin geçim kaynağı idi. Fuhuş vb. ahlaksızlıklar toplumun normal karşıladığı olaylardı, gündelik hayatın bir parçası olmuştu.

İnançtaki belirsizlik daha da fazla idi. Her kavmin elle yapılmış kendi tanrısı vardı. Olağanüstü devler ve hortlak gibi efsanevi varlıklara inanmak, inançlarının bir parçası olmuştu. Örgütlü bir toplum yapısından zaten söz edilemezdi. Hulasa zulüm, sömürü, dejenerasyon, ahlaki terör, insan hakları ihlalleri, despotizm, pluralizm, panteizm ve politeizm gibi karanlık, sefil ve kasvetli inançlar ve olaylar toplumun her tarafını sarmış durumdaydı.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim dalı Öğretim Üyesi

Sınıfların tahakkümü, kabileler arası kanlı çatışmalar, güçlünün güçsüzü yutmak için uygulanan haince programlar artık normal görünür olmuştur.

İşte böyle karışık, karmaşık ve belirsizlikle dolu bir dönemde düzen, adalet, hukuk ve sosyal dengelerin tamamen yok olduğu ve cemiyetin fazilet ve medeniyet nokta-i nazarından çoraklaştığı bir zamanda Kur'an-ı Kerim dinamizim dolu, çok büyük ve yüce bir mesajı gerçekleştirmek üzere tarihin sahnesine çıkmaktadır. Kur'an haddi zatında hakkın batıla, hayrın şerre, imanın küfre, adaletin zulme, hukukun haksızlığa karşı büyük bir zaferini temsil etmektedir. Tarihi seyr içerisinde Kur'an'ın nuzûlüne baktığımızda görürüz ki, nazil olan Kur'anî metinler karşısında toplum adete şoke olmaktadır. Sonra hayra davet eden veya kötülükten sakındıran her bir Kur'an metni kötülüğü ortadan kaldırma ve iyiliği yerleştirme açısından son derece kararlı bir bütünlüğe sahiptir.

Hulasa Kur'an, başta inanç olmak üzere siyaset, hukuk, iktisat, ahlak, toplumu belli bir organizasyon altında örgütlü bir şekilde idare etmek gibi insan hayatını maddi ve manevi yönden ilgilendiren bir çok alanlarda yeni ve çok ciddi düzenlemeler yapma amacıyla inmiştir.

Ne var ki Kur'an, şu islah ve düzenlemeleri gerçekleştirmeye koyulurken insanî fitratı sürekli göz önünde bulundurarak hareket tarzını belirliyordu. Kur'an bu değiştirme ameliyesinin realizasyonunu insanî yapının psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve politik konumuna göre ayarlamaktaydı. Kur'an, sosyal yapının bir parçası olan insanın yukarıdaki durumlardan ötürü kaldıramıyacağı hareket tarzını teklif etmezdi. Devrimci teorisyenlerin alışageldiği bir takım kuru kuramlarla da zaman geçiremezdi. Aksine Kur'an'ın insanların hayatını islamileştirmeye çalışırken hareket noktası: insanî yapının kendisidir. Dolayısıyla Kur'an'ın teklif tarzı her türlü kuram labirentinden azadedir. Bunu ifade etmek için Kur'an şu uyarılarda bulunur: "Allah, her şahsı ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar."¹ Diğer bir ayette "Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez."² Başka bir yerde de "O sizi seçti; din hususunda üzerinize hiç bir zorluk yükledi"³ buyurmaktadır.

Bu itibarla Kur'an'ın nuzûlü; toplumsal boyutta realize edilmek istenen hedeflerin tahakkukuna en uygun şekilde vuku bulmuştur. Yani olay toplumda yaşanıyor, ondan sonra Kur'an olayda mevcut olan durumlara kendi hedefi açısından dikkat çeker, gerekli dersler önerir. Teşvik edici veya yasaklayıcı vurguları, yapılması gerekenlerle yapılması mahzurlu olanları gözler önüne serer.

1 Bakara, 2/286.

2 Máide, 5/6.

3 Hac 22/78.

İşte biz, bu kısa yazımızda Kur'an'ın nuzûl sebepleri açısından gündelik hayatı islamileştirme hususunda takip ettiği metod ve oynadığı rol üzerinde durmağa çalışacağız. Ancak bizim esas itibariyle ahkâmın teşriinde vaki olan "tedriciliye" nuzûl sebebiyle yakın ilişkisi olduğundan bir göz atmamız uygun olacaktır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kur'an, toplumu kendisinin önerdiği hayat düzeni istikametinde yönlendirmeğe çalışırken insanî yapıyı göz ardı etmez, onu hareket noktası kılar, dolayısıyla emir ve yasaklarında tedriciliği esas tutar. Bir konu veya olayın üzerine gidildiğinde azdan çoğa, hafiften ağıra, kolaydan zora doğru bir seyir takip eder. İçkinin yasaklanması bunun için güzel bir örnektir. İşte bunun gibi olaylarda nuzûl sebebinin foksiyoner bir yapıya büründüğünü söylemek mümkündür. Zira, Kur'an'ın nuzûlu bir olayın veya olayların seyrine göre bir nevi strateji belirlemiş bulunmaktadır. Tabiatıyla olayın vukuuna binaen ayetlerin inişi, muhataplar üzerinde daha derin etki bırakır. Çünkü somut olaylar hareket noktası olunca o olaya yönelik öğüt ve tavsiyeler de bir nevi muşahhasiyet kazanırlar. Muşahhas olanı uygulamak hem daha kolay hem daha pratiktir.

Ayrıca tedricilik metoduna riayet edilerek verilen emir ve yasakların gereğini yapmak muhataplar için de daha kolaydır. Emir ve yasakların gereğine adaptasyon konusunda kişi ve toplum fazla zorlanmaz. A alışkanlıkları birden terk etmenin zorluğu ile kişi ve toplum karşı karşıya getirilmemiştir. İşte yüce Kur'an, insanî yapının bu konudaki eğilimlerini gayet iyi bir şekilde göz önünde bulundurarak çoğu emir ve yasaklarında tedricilik metoduna riayet eder. Bu cümleden olarak Kur'an'ın içki yasağında takip ettiği metod, şayan-ı dikkattir. Zira önce Kur'an, içkinin zararlarına dikkati çeker ve sonra namaza yaklaşırken içilmesini meneder. Bu hususla ilgili nazil olan ayetin nuzûl sebebi hakkında kaynaklar şunu kaydetmektedirler: Sahabelerden birisi sarhoş iken akşam namazını kıldırır. Fatihadan sonra Kafirun sûresini okur. Ne var ki sûreyi doğru okuyamaz. Bunun üzerine şu ayeti kerime nazil olur⁴: "Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söyledinizi bilinceye dek namaza yaklaşmayın."⁵ Böylece içkinin yasaklanması hususunda bir adım daha atılmış olur. Bunun üzerine de bir çok sahabe içkiyi bırakır⁶.

Evet bağımlılık gücü fazla olan içkinin yasaklanışına baktığımızda insanın biyolojik yapısı dikkate alınarak tedrici bir şekilde yasaklandığını görmekteyiz. Bu arada bir gün Utban b. Malik, Sa'd b. Ebu Vakkas ve bir kaç arkadaşını davet eder, içip şarhoş olunca birbirlerine karşı öğünüp

4 Vahidi, Ali b. Ahmed en-Nisâburî, Esbâbu'n-Nuzul, Beyrut, 1975, s.101.

5 Nisâ, 4/43.

6 Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed, İrşâdu Aklî's-Selim ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerim, Beyrut, ts, I/218.

karşılıklı şiir söylerler. Birisi Ensar'ın hicvini içeren bir şiir söyler. Bunun üzerine kavga çıkar, biri yaralanır ve durum Resulullah'a intikal eder. Hz. Peygamber (s.a.v.): "Allah'ım içki hakkında bize şifa verici bir beyanda bulun." diye duada bulunur. Bunun üzerine içkiyi tamamen yasaklayan şu ayetler nazil olur: "Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar, fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan ancak içki ve kumar yoluyla aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?⁷ "Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) de: "Evet ey Rabbimiz, vazgeçiyoruz." dedi.

İşte görüldüğü gibi Kur'an, birden şarabı yasaklayıp atmamaktadır. Önce zararlarına dikkat çeker, sonra bazı durumlarda yasaklar, bilahere şarabın verdiği zararları kendilerinin müşahade ettiği bir dönemde de tamamen yasaklar. Tabiatıyla böylece bu hükme uymak ve gereğini yerine getirmek daha kolay ve yasağa uyanların oranı daha fazla olur.

Bu nuzûl sebebinin gündelik hayatı islamileştirme konusunda ihtiva ettiği iki önemli ders vardır:

1- Beşerî hayatı mülâhaza ederek hüküm koymak. Bu husus özellikle 20. asır müslümanlarının göz ardı edemeyeceği önemli bir derstir. Bundan hareketle müslümanlar başkasını islama çağırırken, onların içerisinde buldukları siyasal ve sosyal durumları gözardı edemezler. Bunun yanısıra tavizsiz bir esneklik ve müsamaha göstermek durumundadırlar.

2- Kur'an, koyduğu hüküm için en iyi zaman ve zemini ayarlar. Muhataplar üzerindeki etkinliği artıracak şartları iyi seçer. Bu hususa da her zaman olduğu gibi bilhassa günümüzde daha fazla dikkat etmek gerekir. Zira bu şartlar, başarıyı büyük ölçüde müsbet yönde etkiler.

Kur'an'ın teşriinde tedricilik, genel kural olmakla beraber nuzûl sebepleri başka bir takım dersler de içermektedir. Dolayısıyla içerisinde inmiş olduğu ortam itibarıyla nuzûl sebepleri gündelik hayatı islamileştirme bakımından fonksiyoner bir takım nitelikler taşıdığı görülmektedir. Bu ders ve nitelikleri kısaca şöyle sıralayabiliriz.

1- Nuzûl Sebebi ve Ferağat:

Daha evvel de ifade etmeğe çalıştığımız gibi yüce Kur'an, her tarafı gayrı insanî ve gayrı ahlakî olaylarla sarılmış olan toplumda büyük ve köklü bir değişim yapmak üzere indirilmiştir. Kur'an, bütün tarihi süreç içerisinde sosyal hayatı dinamize edecek çok ciddi, yüce, kutsal ve insanî dinamiklere sahiptir. Bu dinamikler sayesinde tarihin mecrasını yüzseksen derecelik anı

7 Mâide, 5/90-91.

bir dönüşle değiştirdi. Ne var ki, Kur'an tarih sahnesine ilk çıkışında bir takım engellerle karşılaştı. İşte sosyolojik yapının gereği olarak bu engelleri yenmek ve yolundaki bütün engelleri kaldırmak için bazı metodlar kullandı, bir takım dersler verdi ve bir takım erdemler geliştirdi. Kur'an, bu hususları bazı olaylara paralel bir şekilde realize etti. Zira yukarıda geçtiği gibi müşahhas olan olaylar, kendi paralelinde inen ayetlerin içeriğine de bir nevi müşahhaslık kazandırdılar. Özellikle bu husus ferağat, fedakarlık ve dava için sebatlı olmanın verilmek istendiği ayetlerde daha bariz görünmektedir. Bakara'nın 207. ayeti buna çarpıcı bir örnek teşkil eder. Ayetin nuzûl sebebi şöyledir: "Süheyb-i Rûmî, Medine'ye doğru hicrete çıkarken bir grup Kureyşli müşrik onu takip ederler. Bunu gören Süheyb, bineğinden iner ve ok torbasındaki okları yere döker, yayını alır ve onlara şöyle seslenir: "Ey Kureyş Topluluğu! Benim sizin en keskin nişancınız olduğumu bilirsiniz. Allah'a yemin ederim ki torbamdaki bütün okları size atmadıkça ve kılıcım elimde durduğu sürece bana yetişemezsiniz. Öyleyse seçimi siz yapın" dedi. Bunun üzerine Kureyşliler: "Bize malını mülkünü göster, biz de seni serbest bırakırız," deyip malını gösterdiği vakit ona dokunmayacaklarına dair söz verdiler. Süheyb malını onlara gösterdikten sonra yoluna devam etti. Medine'ye varınca Hz. Peygamber(s.a.v.) : "Ya Ebu Yahya! Satışın kârlıdır, satışın kârlıdır." buyurdu ve şu ayet nazil oldu⁸: İnsanlardan öyleleri vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için canlarını satarlar. Allah da kullarına şefkatlidir⁹."

Ayet, nuzûl sebebi paralelinde mülâhaza edildiğinde büyük bir ferağat ve fedakarlık dersini verdiği görülmektedir. Ferağat ilkesi ise Kıyamete dek gelecek tüm davalar için nihaî ehemmiyete haiz bir husustur. Bir dava için inananları tarafından ne kadar fedakarlık gösterilse, başarı şansı o kadar yüksek olur. Nuzûl sebeplerini ve onların paralelinde inen ayetleri iyice incelediğimizde sahabenin İslamiyet için, Peygamber için insanın gösterebildiği fedakarlığın en üstününü gösterdiklerini görürüz. Tarih boyunca bu fedakarlıklar dillere destan ve sonraki nesillere de nümüne-î imtisal olmuşlardır.

2- Nuzûl Sebebi ve Sadakat

Davaların başarısı, büyük ölçüde ona inanan kimselerin sadakat ve samimiyetine bağlıdır. Sadakat ve samimiyet her şeyde olduğu gibi yeniden getirilmek istenen bir nizam ve din için de hayatı bir ehemmiyete sahiptir. Sadakat ve samimiyet dersi, nizamın koyucusu veya dinin tebliğcisi tarafından sık sık inanalarına ve salıklarına duyurulmalı, salık ve inananlar buna sıkı bir şekilde teşvik edilmelidir. Zira verilmek istenen davanın yayılma ve gelişme kabiliyeti büyük ölçüde bununla orantılıdır. Özellikle

8 Vâhidî, Esbâb, s. 39.

9 Bakara,2/207.

davanın ilk çıkış yıllarında sadakata olan ihtiyacı daha da fazladır. Bu bağlamda nüzûl sebebine ve paralelinde inen ayetlere bakıldığında İslamın zuhurunun ilk dönemlerinde sadakat ilkesinin çok sık gündeme getirildiği görülür. Özellikle cihadın bilfiil başladığı Medine döneminde ayetlerde sadakatın sık işlendiği görülür. Buna iki örnek zikredeceğiz:

1-Medinedeki müslümanlar, Mekkedeki müslümanlara hicretsiz imanın artık kabul olunamayacağını yazdılar. Bunun üzerine Mekkedeki müslümanlar, hicret için yola çıktılar. Ancak müşrikler onları geri çevirdiler. Bunun üzerine Ankebut suresinin ilk ayeti nazil oldu: "İnsanlar imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannediyorlar? "

Medine'li müslümanlar, bunu Mekke'deki müslümanlara yazdılar. Bunun üzerine Mekkeli müslümanlar kendi aralarında Mekke'yi terk etmek ve şayet müşrikler karşlarına çıksalar bile kurtuluncaya veya ölünceye dek savaşılabileceklerine karar verdiler. Onlar yola çıkınca müşrikler onları takip etti ve müşriklerle savaştılar, bir kısmı şehid oldu, bir kısmı da kurtuldu. Bunun üzerine şu ayetler nazil oldu¹⁰: "Sonra şüphesiz Rabb'in eziyet edildikten sonra hicret edip ardından da sabrederek cihad edenlerin yardımcısıdır. Bütün bunlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayan ve pek esirgeyendir¹¹."

Görüldüğü gibi ayette cihad, hicret, eziyet ve sabır geçmektedir. Bunlardan her biri kişinin sadakat ve samimiyetini ölçmek için önemli kıstaslardır. Evet dün olduğu gibi bugün de islamiyet için bunlara katlanabilen insanlara çok ihtiyaç vardır. Günümüzde bunlara katlanabilecek insanlar az olduğundan islamiyeti hayata realize edebilme hususu etkin ve belirleyici manada toplum bazında gündeme gelmemektedir.

2- Enes b. Nudayr İslamın ilk savaşı olan Bedir'e katılmamıştı. Bu ona çok zor geliyordu ve şöyle diyordu: "Eğer Allah, beni bir savaşa sokarsa neler yapacağımı görecektir." Sonra Uhud gününde kılıcını kuşanıp çıktı. Sa'd b. Muaz'a rastladı ve O'na şöyle dedi: "Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, ben Uhud tarafından cennetin kokusunu hissediyorum." Şehid oluncaya dek şavaştı. Yeğeni Enes der ki: "Biz O'nu şehidler arasında bulduk. Üzerinde kılıç, mızrak ve ok darbelerinden 80 küsür darbe vardı. Onu tanıyamadık da kız kardeşi onu parmaklarından tanıdı¹²." İşte bu durum üzerine şu ayet nazil oldu: "Müminler içinde Allaha verdikleri sözde duran nice erler vardır. İşte onlar dan kimi sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir. Kimi de şehitliği beklemektedir. Onlar hiç bir şekilde (sözlerini) değiştirmemişlerdir. Çünkü Allah sadakat gösterenleri, sadakatları sebebiyle mükafatlandırarak,

10 Vâhidî, a.g.e., s.191-192.

11 Nahl, 16/110.

12 Vâhidî, a.g.e., s. 238.

münafıklara ise dilerse azab edecek yahutta (tevbe ederlerse) tevbelelerini kabul edecektir. Şüphesiz Allah bağışlayandır, esirgeyendir¹³."

3- Nuzûl Sebebi ve Ekonomik Yapılanma

Sosyal hayatın vazgeçilmez öğelerinden birinin, ekonomi olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Toplumların gelişmesi ve kendi muasırları olan medenî ülkelerin seviyesine kavuşması ekonomik yapılanmanın sağlamlığına bağlı olduğu gibi toplumun huzur ve sükuneti de büyük ölçüde ekonomik ahlakın dürüstlüğüne bağlıdır. Zira toplumda sosyal dengelerin korunması ancak bu sayede mümkündür. Sermayenin belli ellerde toplanması büyük kitlelerin bunlara muhtaç olma durumunu zorunlu kılar. Böyle olunca da sermaye sahipleri muhtaç kimseleri kendi emelleri doğrultusunda sömürme imkânını elde etmiş olurlar. Bu durumda da alt tabakalarda husumet ve kin zamanla birikir ve günün birinde sosyal patlamalara sebebiyet verir. Kur'an, bunu tedavi etmek üzere bir dizi ekonomik tedbir almıştır. Yasalaştırdığı zekat, keffaret, sadaka ve diğer malî tazminatlar, bu tedbirlerin birer parçasıdır. Bunlar, İslam'ın ekonomik yapısının bir parçasını teşkil ederler. Kur'an, bu durumu muhtelif vesilelerle ele almaktadır. Şimdilik nuzûl sebebi açısından ele alacağımız ayette bu ekonomik yapılanmanın esasını teşkil eden zekat, dile getirilmektedir. Zekatı vermeyen birinin feci sonu anlatılmaktadır. Nuzûl sebebini teşkil eden olay, kısaca şöyledir: "Sa'lebe adında fakir bir adam, Hz. Peygamber(s.a.v.)'e : "Allah'a dua et, bana mal versin, " der. Hz. Peygamber kendisi için fakirliğin daha iyi olacağını söyledi ise de ikna olmadı ve Hz. Peygamber'e dua etmesi için ısrar etti. Hz. Peygamber(s.a.v.)'e : "Eğer Allah bana mal verirse kesinlikle hakkını ifa edeceğime yemin ederim." diyerek tekrar istekte bulununca Hz. Peygamber(s.a.v.): "Allahım" Sa'lebe'ye mal ver." diye dua etti Allah da kısa bir dönemde büyük bir servet kendisine ihsan etti. Bu arada zekat ayeti nazil oldu. Hz. Peygamber zekat memurlarını zekatı toplamağa gönderdi. Ancak Sa'lebe verilecek malı çok bulunca vermek istemedi ve: " bu bir nevi vergidir." deyip memurlara siz gidin, ben bir düşüneyim, dedi. O'nun bu durumu karşısında şu ayetler nazil oldu¹⁴: "Onlardan bazıları: "Eğer Allah lutfundan bize verirse mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette biz salihlerden oluruz. diye Allah'a söz verdiler. Fakat Allah, lutfundan onlara verince onda cimrilik edip Allah'ın emirlerine arka dönerek yüz çevirdiler. Nihayet Allah'a verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allah kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalbine nifak soktu¹⁵."

13 Ahzâb, 33/23-24.

14 Vâhidî, a.g.e., s.170-171.

15 Tевbe, 9/75-77.

Nuzûl sebebi açısından ve ona paralel olarak ayet. müslüman toplumun ekonomik yapısını düzeltme hususunda önemli bir rol oynar ve hikmetle bir ders verir.

Günümüz müslümanları bu derse ne kadar muhtaçtırlar. Zira müslüman toplumlarda Kur'an'ın bu diriltici mesajlarına uyulmadığı için sosyal dengeler bozulmuş, sınıflar arası ve fertler arası yardımlaşma, dayanışma vb. islami ve insanî erdemler yok olmuştur. İslamın hiç bir surette kabul etmediği aşırı tüketicilik, cimrilik, aşırı menfaat hırsı, fakirlere karşı kasvet müslümanlar arasında hızla yayılmaktadır.

4- Nuzûl Sebebi ve Tölerans

Kur'an ve O'nun tebliğcisi Hz. Peygamber(s.a.v.) insanları geniş müsamaha, aff ve töleransla kucaklamıştır. Kur'an inzarla beraber tebşire de çok önem verir. İbadet ve tevhid konusunda ısrar ettiği disiplinle beraber insanî yapının gereği olarak insanlardan meydana gelebilecek bir takım hata ve kusurlara karşı geniş af ve müsamahasını da esirgememiştir. Çünkü Kur'an'ın en büyük hedefi, insanları kazanmak, onları islamiyetin himayesine almaktır. Bunun için müsamaha ve tölerans tebliğ ameliyesinin stratejisi konumundadır. Yanılma neticesi vuku bulan suçlar hep müsamaha ile karşılandı. Hatta bu müsamaha sünnetin diliyle şöyle formüle edildi: "Ümmetimden hata ve unutma ile müaheze kaldırılmıştır." Suçluları kaçtıracak, nefret ettirecek ve İslam'dan uzaklaştıracak tüm davranışlardan kaçınıldı. Böylece kısa vadede geniş kitlelere nüfuz etme imkanı doğdu. Özellikle müslüman toplumun belli bir disiplini ve organizasyonu olan Medine'de Hz. Peygamber'in icraatında bu müsamahayı daha net ve belirgin bir surette görmek mümkündür. Nuzûl sebebi zaviyesinden olaya baktığımızda Kur'an'ın ve O'nun tebliğcisinin en ağır suç sayılabilecek "devlet sırrını ifşa" veya "vatana ihanet" gibi büyük suçları bile müsamaha ile karşıladıklarını görmemiz mümkündür. Kur'an, suçluyu hemen sanık sandelyesine oturtup yargılamaz. Bu tölerans ve müsamahanın bir çok örnekleri arasında Hatib b. Ebu Belta'a'nın Mekke'de kalan ailesini koruyabilmek için Mekkelilere bir iyilik yapmağı düşünerek fetih hazırlıklarını bir mektupla bildirme olayı vardır. Yazdığı mektubu Mekke'li bir kadına verdi. Kadın mektubu kendi saç örgüleri arasında sakladı. Kadın yola çıktıktan sonra Cibril vahiyyle durumu Hz. Peygamber(s.a.v.)'e bildirdi. Hz. Peygamber içinde Hz. Ali'nin de bulunduğu altı kişilik bir ekibi onu yakalamağı gönderdi. Mekke ve Medine arasında "Hah" denen bir bahçenin yanında kadını yakaladılar. Mektubu kadından istedilerse de kadın öyle bir mektuptan haberinin olmadığını söyledi. Ancak Hz. Ali "sen yalan söylüyorsun. Peygamber doğru söylüyor, ya sen mektubu çıkaracaksın, yada senin boynunu vuracağım." dedi. Bunun üzerine kadın mektubu örgülerinin arasından çıkardı. Mektubu Hz. Peygamber'e verdiler. Mektubta Hatib'dan olduğu açıkca belirtilmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Bana izin ver, bu

münafığın boynunu vurayım." dedi. Fakat Hz. Peygamber izin vermedi. Olayı geniş müsamahasıyla karşıladı ve Ömer'e şöyle buyurdu: "Sen ne bilirsin belki Allah, Bedir'e katılanlara bakarak şöyle demiştir: "İstedığınızı yapın, ben sizi affettim"¹⁶."

Bunun üzerine şu uyarıcı, ders verici ayetler nazil oluyor: "Ey iman edenler! Eğer benim yolunda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin. Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Peygamberi de sizi de yurdunuzdan çıkarıyorlar. Ben sizin saklı tutuğunuzu da açığa vurduğunuz da en iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa (onları dost edinirse) doğru yoldan sapmış olur"¹⁷."

İşte görülüyor ki İslam devletinin askerî bir sırrı en nazik bir dönemde düşmana sızdırılmaya çalışıldığı halde olay Hz. Peygamber tarafından müsamaha ile karşılanmıştır. Çünkü olay tamamen beşerî bir hatanın eseridir. Kin, bozgunculuk kastı veya İslam devletini hezimete uğratma kastı yoktur. Nitekim Hz. Peygamber(s.a.v.) mektubu açtıktan sonra Hatıb'ı çağırır ve böyle bir mektuptan haberin var mı? diye sorar. Hatıb evet der. O halde bunu neden yaptın? deyince Hatıb şöyle der "Ey Allah'ın Resulü benim hakkımda acele etmeyin. Vallahi müslüman olduğumdan beri küfre dönmedim, sana sadakat ettiğim günden beri sana hiyanet etmedim ve kafirlerden ayrıldığım günden beri de onları sevmedim. Ancak her muhacirin ailesini koruyacak akrabaları Mekke'de vardır. Ben ise orda garibim benim ailemi koruyacak kimsem yoktur. Mekke'lilere bir iyiliğim olsun diye bunu yaptım halbuki şunu da iyi biliyordum ki bu mektup onlara bir fayda vermeyecektir." Hatıb'ın bu ifadelerinden onun samimiyetinin boyutunu yakalamak mümkündür. İşte bu denli samimi bir insanın yapmış olduğu bir hatadan dolayı hemen yargılayıp dışlamak, nübüvvetin merhametine pek sığmaz bir harekettir. Nübüvveti yakışan, İslamiyet için hayli emeği geçen bu samimi insanı müsamaha ile karşılamaktı. Ve öyle de oldu.

Evet hem nüzül sebebi hem de ayet, biz 20.asrın müslümanlarına çok ciddi bir müsamaha dersini vermektedir. En mahrem sır olan devletin askerî bir sırrını ifşa etme hususu hakikaten çok ağır bir suçtur. Bunun için Mümtahine Suresi'nin beşte biri bu konuya ayrılmıştır. Ama buna rağmen müsamaha ile karşılanmıştır. Buna mukabil günümüz müslümanlarının tutumu acaba ne olmalı? Evet uzun bir zamandan beri İslamın toplum bazındaki hoşgörü ve müsahaması halk kitleleri tarafından görülememektedir. Aksine hakim güçlerin müslümanlar üzerindeki ağır

16 Vâhidî, a.g.e., s.282-283.

17 Mümtahine, 60/1

baskıları neticesinde bazı müslümanlarda görülen müsamahasız bir takım sert hareket ve şiddet eğilimleri, İslamın müsamaha ve hoşgörü özelliğini nerde ise yok edecek boyutlara varmıştır. Bugün kamuoyunda ezici bir çoğunluğun gündemini belirleyen medyanın İslam'a bakış tarzı ne yazık ki hep bu düzeydedir. Bürokratlarımızın çoğunun İslam'a bakışları da genelde bu zaviyededir. Çünkü müslümanlar bu güne dek toplumun gündemini belirleyebilecek bir forma sokulmadılar. İslam'ı yaşayan küçük bir azınlık da sürekli iktidarın karışma olasılığının verdiği sıkıntıdan meydana gelen histerik ortamda elbette İslam'ın müsamaha ve hoşgörüsünü mükemmel manada gösteremezdi. Böylece İslam karşıtı güçler, İslam'ı müsamahasız bir formda gösterme imkanını elde etmiş oldular.

İşte bütün bunlara mukabil İslam'ın geniş müsamaha espirisini büyük halk kitlelerine götürebilmenin imkanları üzerinde uzun uzadıya durmak icab eder. İslam'ı geniş veya dar çevrelere sunarken nasıl davranmalı, ne gibi jestler yapmalı ve ne gibi esprilerle halka gidilmeli. İşte bu ve benzeri hususlarda bir takım projeleri geliştirmek ve uygulamaya koymak zarureti aşıkardır.

Bu meyanda şimdilik şunları kaydedebiliriz: Davetçi, her halukarda yumuşak davranmayı bilmeli, nezaket ölçülerinden hiç ayrılmamalı sevgi ve saygıyı kendi nefsinde soyutlaştırmalı, şefkat ve merhamet timsali olmalı, her türlü merhametkâr davranışlarda başkasına numune olmalı, fertlerin bir takım kusurlarını görmemezlikten gelmeli, kime nasıl, ne şekilde, hangi şartlarda ve ne derece acımasını iyi zapt etmelidir. Merhametin temelluk ve zillete dönüşmemesine özen göstermelidir. Onur kırıcı, haysiyet zedeleyici davranışlardan azami ölçülerde kaçınmalıdır. Katı söz ve kaba davranış biçimlerinden uzak olmalıdır. Fertleri hataları sebebiyle dışlamamalı bilakis onlara müsamaha ve töleransın İslamî formlarını ustaca gösterebilmelidir. Kimsenin Allah ile kul arasına giremeyeceğini iyice insanlara ihsas ettirmelidir. Allah'ın kullarına olan geniş merhamet ve affını iyi anlatmalıdır.

5- Nuzül Sebebi Ve İctimai Birlik

Birarada yaşayan insanların hayatlarını beraber idame edebilmeleri için bir takım kurallara ve bazı prensiplere riayet etmeleri gerekir. Ve bu ilkelerden ayrılmamaları icab eder. Çünkü bu ilkeler beraber olmanın teminatıdır. Bu ilkeler ya toplumun geleneklerinde varolagelmiştir. Yahut bunlar, bir nizam koyucu tarafından vaz'edilmiştir. İşte yüce Kur'an'da müslaman toplumu tesis ederken gayet tabi olarak toplum hayatının düzenli ve dengeli olmasının temel şartları olan nizamları ve şartları koymuştur. Bu yasaları koruma çerçevesinde bazı önlemleri ve bir takım tedbirleri de tesis etmiştir. Yüce Kur'an toplumun mutluluğuna ve bekasına yönelik koymuş olduğu birçok nizam ve yasaların yanısıra müslüman toplumun birlik ve beraberliğini koruma sadedinde de bazı esaslar ve ilkeler tesis etmiştir.

İslamiyet siyasi platformda söz sahibi olduğu günden itibaren toplumun birlikteliğini esas almış ve bu meyanda teşvik edici bazı hususları ve önerileri toplum sathına yaymıştır. Bu birlikteliği zedelemeye matuf en ufak bir harekete meydan vermemiştir. Medine döneminin ilk günlerinde Hz. Peygamber (sav)'ın Ensar ve Muhacirler arasında kardeşlik kurması da bu birlikteliği korumağa ve kuvvetlendirmeye yönelik tedbirlerinden bir parçadır.¹⁸ Yine bu birlikteliği muhkemleştirmeye yönelik olarak ırkçılık, bölgencilik ve kabilecilik gibi eğilimleri toptan reddetmiştir¹⁹. Dil, renk, ırk, soy v.b. tüm tabakalar arası üstünlük ve ayrıcalıkları lağv etmiştir.

Bu meyanda Medine dönemi, günümüz müslümanlarının günlük hayatta kendilerine model alabilecekleri birçok olay ve durumu kapsamaktadır. Bunun yanısıra bu olaylar, müminlerin birlikteliğini tehdit edebilecek müslümanlar arası tefrikanın, grupçuluğun ve ayrıcalığın hiçbir meşru sebebinin olmadığını da göstermektedir.

Kısaca nüzül sebebi paralelinde müslüman camianın siyasi ve içtimai birlikteliğini ve kardeşliğini koruma ve pekiştirmeye yönelik nazil olan bir çok ayet arasında Mescid-i Dirar ile ilgili örneği sunmakla yetineceğiz. Çünkü Mescid-i Dirar olayı ve İslam'ın ona karşı takındığı tavır hakikaten ilginçtir. Görünürde olay İslam'ın yayılmasına ve güçlenmesine daha etkin bir şekilde katkıda bulunacak bir müessesenin kurulması sözkonusudur. Ne var ki, perde arkasında hedeflenen plan ise görünenin tam tersidir²⁰. Her ne kadar müslümanların o günkü siyasi ve içtimai alanlarda kurumlaşmalarını sembolize eden mescid bir şube olarak açılmak isteniyor ise de, geri planda yeni bir siyasi kümelenme, yeni bir guruplaşma hedeflenmekte idi. Müslümanların birliğini simgeleyen nebevi mescitlere karşı yeni bir altaranatif oluşturmak suretiyle siyasi bir skandalın senaryosu pratize edilmekte idi.

Tevbe süresinin 107-110. ayetlerinin nüzülüne sebep teşkil eden olay şöyledir:

İbn-i Ebu Hatemi'den yapılan bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Kuba'daki cami tamamlanınca Ensar'dan bazıları Nifak cami'sini inşa ettiler. Hz. Peygamber(s.a.v) camiyi inşa edenlerin elebaşısı Becde'ye "Sana yazıklar olsun, nedir bu yaptığın?" dedi. O'da "Ya Resulullah, vallahi bununla hayırdan başka birşey kastetmedim." dedi. Hz. Peygamber(s.a.v)'de ona inandı ve onu mazur görmeği düşündü. Ancak hemen Tevbe süresinin 107. ayeti nazil oldu²¹. Meğer ki onlar bu cami ile Allah ve Resülüne savaşı açan Ebu Amir er-Rahib adında bir hıristiyan papazını bekliyorlardı. Çünkü

18 Urcun, Muhammed Sadık İbrahim, Muhammed Resulullah, Beyrut, 1985,III/165-169

19 Kutup, Seyyid , Fizilalil-Kur'an, Beyrut,1986,III/1704.

20 Kutup, a.g.c. III/1710-1711.

21 Şevkânî, Muhammed b. Ali, Fethu'l-Kadir, Mısır,1964. II/404

papaz onlara "Siz cami yapın bende Rum kayserine gidiyorum, oradan büyük bir orduyla gelip Peygamber ve arkadaşlarını sürüp Medine'den çıkaracağım." diye haber göndermişti²². Olay sebebiyle inen ayetlerin meali şöyle: "(Münafıklar arasında) Bir de (mü'minlere) zarar vermek (hakki) inkar etmek mü'minlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resulüne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescit kuranlar ve (Bununla) iyilikten başka bir şey istemedik diye mutlaka yemin edecek olanlar vardır. Halbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder. Onun içinde asla namaz kılmaz. İlk günden takva üzerine kurulan mescit içinde namaz kılmam elbette daha doğrudur. Onda temizlenmeyi seven erkekler vardır. Allah'da temizlenenleri sever"²³.

Ayetin metni, kötü niyetle yapılan ve İslam toplumunu bir bölünme eşiğine getirme çabası içerisinde yapılan bu caminin, Müslümanların içtimai ve siyasa birliğini bozma planıyla yapıldığını açıkça ifade etmektedir. Haddi zatında o, cami olarak yapılmıyordu. O müslümanların birliklerini ve beraberliklerini bozmaya yönelik plan ve projelerin görüüleceği, üretileceği ve karara bağlanacağı bir fitne yuvası olarak yapılmıyordu. O, müslümanlara alternatif bir yapılanmanın ilk öğütlenme yeri olacaktı. Bu itibarla onun ayakta kalması hiç bir şekilde meşru olamazdı. Ne var ki Hz. Peygamber(s.a.v) bu nifak evinin ilk kurulduğu sıralarda bir beşer olması hesabıyla işin arka planında olan fitneci tutumlarının farkına varmadı. Ama ilahi vahiy hemen Peygamber'i uyardı ve tezgahlanmak istenen oyunun iç yüzünü ona bu ayetlerle bildirdi. Bu ayet ve nüzül sebebinden çağdaş müslümanların çıkarabileceği çok önemli dersler vardır. Bu derslerin bir kısmı şöyle hülasa edilebilir.

1- Müslümanlar hiç bir şekilde Allah ve Resulüne ve İslam'a kin besleyen, Allah'ın kitabına ve dinine kem gözle bakan, onları günümüz toplumları için yetersiz bulan bir kimse etrafında hiçbir surette toplanamazlar. Öylelerinin önderliğinde hiç bir şekilde siyasi arenada örgütlenemezler. Çünkü bu netice itibarıyla Allah'ın dinine karşı yapılanma olur.

2- İslama karşı kurulacak veya kurulmuş sosyal ve siyasal kurumlar ve teşekküller hiç bir suretle meşruiyet kazanamazlar.

3- Müslümanlar böyle müesseseleri tanıyamaz ve hiç bir şekilde üye de olamazlar.

4- Kendi İslami müesseselerini koruma ve kollama mecburiyetinde dirler.

22 Vahidi. Erbabü'n-Nüzül, s. 175.

23 Tevbe, s. 107-108

5- Müslümanlar, güçleri ve şartları elverdiği ölçüde İslama muarız olan kurum ve kuruluşları yok etmek ve ortadan kaldırmakla yükümlüdürler. Öyleyse İslama karşı kurulan müesseseler, hiç zaman geçirilmeden ortadan kaldırılmalıdır. Hasımların kümelenip İslam karşıtı kararları almalarına fırsat verilmemelidir.

6- Nuzûl Sebebi ve Toplumsal Eğitim

Yüce Kur'an, kurmakta olduğu yeni müslüman toplumun bekasını idame ettirecek ve onu medeni dünyada en üst düzeye çıkaracak maddi, manevi, iktisadi, ilmi, siyasi ve ictimai mekanizmalara sahip olacak şekilde bir örgütlenme modelini geliştirmiştir. Tabiatıyla kısmen kabileci bir yapıdan çıkmış, bedevilikten gelmiş ve henüz oturmuş bir siyasi ve ictimai örgütlenmenin içinde bulunmamış fertlerden meydana gelen yeni genç İslam Devletinde bugünkü gibi modern bir örgütlenmeden elbette söz edilemez. Ama şurası bir gerçektir ki bugünkü örgütlü devletlerin modern yapılanmalarının esaslarını teşkil eden hususlar Kur'an'da bir nüve halinde mevcuttur. Bu cümleden olarak seçim, savunma, kalkınma, toplumun eğitimi, ekonomik yapılanma, devlet otoritesi, yargı, yürütme, toplum asayışı, insan hakları, diplomasi, uluslararası ilişkiler gibi modern devletlerin etrafında örgütledikleri tüm hususların nüveleri 14 asır evvel okuma-yazma bilmeyen ve "örgütlü devlet" diye bir olay tanımayan Hicaz bölgesinde nazil olan Kur'an ve ifadesini Hz. Peygamber'in dilinde bulan Sünnet'te ya seraheten ya da işaretten bulunmaktadır.

Müslümanların sayı ve araç-gereç yönünden zayıf oldukları sıkıntılı bir dönemde bile Kur'an müslümanların toptan savaşa gidip ilmi ihmal etmelerine müsaade etmemektedir. Şimdi sunacağımız nuzûl sebebi ve ayet buna çok güzel bir örnek teşkil etmektedir.

İbn Abbas'ın rivayetine göre Allah cihada katılmadıkları için münafıkları zemm edince müminler: "Vallahi, Biz Rasulullah'ın hiç bir savaşından artık geri kalmayacağız." diye yemin ettiler. Hz. Peygamber (s.a.v.) seriyelerin savaşa çıkmalarını emredince de bütün müslümanlar savaşa çıktılar ve Hz. Peygamber'i yalnız bıraktılar. Bunun üzerine şu ayet naziloldu²⁴: "Müminlerin hepsinin toptan sefere katılmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde geniş bilgi elde etmek ve kavimleri savaştan döndüklerinde onları ikaz etmek için geride bırakılmalıdır. Umulur ki sakınırlar."²⁵

İlmin toplum hayatında haiz olduğu büyük öneme binaen bu ve bunun gibi bir çok ayette Kur'an ilme dikkat çekmiştir. Ayrıca Hz.

24 Vâhidî, Esbqb, s. 179; Tabressx, Ebu Ali . Mecmeu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an, Beyrut, 1986, V/125-126.

25 Tevbe, 9/22.

Peygamber(s.a.v.) de bir çok hadisinde faziletlerini dile getirmiş, ısrarlı bir şekilde ilme teşvik etmiştir. Bundan ötürü ilim öğrenmek müslüman toplumun öncelikli ödevlerinden sayılmış²⁶, ilim öğrenmek günahlara keffaret ve Allah yolunda cihad olarak telakki edilmiş²⁷, ilimden bir konu öğrenmek bin rekat namazdan daha hayırlı addedilmiştir²⁸. Allah'ın ölü toprağı sağnak yağmurla canlandırdığı gibi kalbleri de hikmet(ilim) nuruyla dirilttiği öteden beri islam alimleri tarafından anlatılmıştır²⁹.

İslamiyet ilme verdiği bu önemle birlikte ayrıca ilmi korumak, emniyete almak, sürekli gelişmesini sağlamak amacıyla ilim ehlinde ilim ahlakı diyebileceğimiz bazı önemli hususların bulunmasını talep etmiştir. Bu hususlar islamdan önce ilim dünyasının bir kısmında hiç yoktu, bir kısmında ise nadiren rastlanmaktaydı.

İslama göre ilim ehlinde olması gereken bu vasıflar, alimlerin eserlerinde uzun uzadıya anlatılmıştır³⁰. Biz bunlara sadece satır başlarıyla işaret edeceğiz.

Evet, ilim sahiplerinde bulunması gereken bu ahlakî değerler şunlardır:

İlmi emanet, ilmî sorumluluk, ilim samimiyeti, ilim mülazemeti, tevazu, izzet-i nefis, ilim özgürlüğü, ilmin gereğini yaşamak yani ilimle amel etmek.

Bunlara uyulduğu takdirde ilim dünyasında çok daha geniş ufuklar açılacak, çok büyük mesafeler katedilecek ve ilmin yöneleceği istikamet itibarıyla insanlık yararı açısından çok ciddi istihaleler tahakkuk edecek ve yeni boyutlar kazanılmış olacaktır. Amaç, nitelik ve nicelik yönünden önemli değişmeler ve gelişmeler elde edilecektir. İslam Tarihinin ilim ahlakına uyulduğu dönemlerinde tarihin mecrasını değiştirecek küresel çapta büyük değişimler ve gelişmeler olmuştur³¹. Günümüzdeki baş döndürücü teknik ve ilmî ilerlemeler de hala o dönemin tesirlerinin devamıdır.

6- Söz ve Öz Birliği

Kur'an, insanı hayra kanalize etmek, fert ve toplum bazında yaşanmakta olan inanç, ibadet, ahlak ve hayatın diğer tüm alanlarındaki

26 Beğavî, Hüseyin b. Mesud, Mesâbihu's-Sünne, Mısır, 1294, I/16.

27 Beğavî, Mesqbih, I/16.

28 Münziri, Abdulazim, et-Terğîb ve't-Terhîb, Beyrut, ts., II/355.

29 Malik b. Enes, Muvâtta, İstanbul, 1981, II/1002.

30 Geniş bilgi için bkz: Kardâvî, Yusuf, er-Rasul ve'l-İlm, Beyrut, 1961-84.

31 Geniş bilgi için bkz: Cohen Claude, İslamiyet, (Terc: Esat Nermi Esendor), İstanbul, 1990, I/219-230.

aksaklıkları ve arızaları gidermek için nazil olmuştur. O sadece mabed köşelerinde dinî ayinler esnasında dinî bir statüye sahip olan insanlar tarafından okunmak üzere nazil olmamıştır. Kur'an lafızlarının okunması manasının anlaşılması için geldiği kadar manalarının bilinip uygulanması, hedefinin açık seçik anlaşılıp emirlerine uyulması ve yasaklarından sakınılması için de gelmiştir³². Kur'an ma'şeri vicdanı eğitmek üzere nazil olduğu gündün kıyamete dek kendisine inanan topluluklarda sosyal erdemleri geliştirmek, ferdi kendi fazilet potası içinde eritip yeniden kendi hidayet kalıbı içerisinde şekillendirmek için gönderildiği apaçık bir gerçektir.

Görülen şu ki, Kur'an'ın hareket noktası; ferdin fazileti, toplumun huzuru, insanın maddeten ve manen yükselmesidir. Bunun için Kur'an'da tüm iyilik, hayır, fazilet, düzen ve huzuru sembolize eden "salih amel" kavramı üzerinde ısrarla durulmaktadır. Yaklaşık olarak bu yüce kavram 93 yerde dile getirilmekte ve onunla emrolunmaktadır. Durum böyle olunca Kur'an nazil olduğu sıralarda kendisinin önerdiği hayat felsefesine ters düşen ufak durumlara bile elbette dikkat çekecekti. O toplumda vuku bulan bazı hadiseler vesilesiyle bireylerin eğitimine ışık tutacak, sonraki nesillere rehber olacak uyarılarda bulunması gerekecekti. Nitekim Kur'an bunları yaptı. Kur'an'ın nazil olduğu toplumda sadece müslümanların fiil ve olayları sebebiyle nazil olmamıştır. Aksine Kur'an o günkü toplumun mümin, hristiyan, yahudi ve müşrikler gibi muhtelif katmanlarında yer alan tüm fertlerin fiil, davranış ve hakları sebebiyle nazil olmuştur. Yani nüzül sebebini teşkil eden olaylar sadece müslümanlarla ilgili olaylar değildi. Çünkü Kur'an'ın nazil olduğu toplumda zaman zaman bazı olaylar meydana geliyordu. Vaki olan bu olaylardan müminler için ders alacak bir durum veya ibret teşkil edecek bir husus varsa ayetin nuzûlüne sebep teşkil ediyordu. Bu tür bir olayın müminler veya gayr-ı müslimler tarafından meydana gelmesi, "ayetin nuzûlüne sebep teşkil etme" yönünü etkilemezdi. Bunun için müşrik, yahudi ve hristiyanlar bir çok kimseyle ilgili olayların nuzûl sebebi olduğunu görmekteyiz.

Yukarıda değindiğimiz gibi Kur'an'ın nüzül sebeplerinin mihveri, toplumun ibret ve ders almasıdır. Toplumun ders alabileceği alanları geliştirmek ve de zenginleştirmek için bir çok olayın ayetin nuzûlüne sebep teşkil ettiğini müşahede etmekteyiz. Burada konu başlığımıza uygun olarak seçtiğimiz, ayette de bu hususu görmek mümkündür. Şöyle ki, Medineli yahudi bilginler, akrabasından veya ilişkili olduğu diğer insanlardan birisine İslam'ın durumunu sorduğunda "Sen üzerinde bulunduğun dinden ve bu adam (Hz. Peygamber)'in emrettiklerinden ayrılma. Zira O'nun dini haktır." derlerdi. Ancak kendileri

32 İbn Hatib, Muhammed Muhammed Abdullatif, el-Furkân, Beyrut, ts., s. 10, 95.

İslam'a uymazlardı³³. Başkalarına iyiliği emrederken kendi nefislerini unutanlar için de ayet şöyle ifade ediyor "Siz insanlara iyiliği emredersiniz de kendinizi unuttur musunuz? Halbuki Kitab'ı okuyup duruyorsunuz. Aklınızı kullanmıyor musunuz?"³⁴

Bu ayetlerde nuzûl sebebini teşkil eden şu unsurlar mevcuttur:

- 1- Hakkı itiraf etmek
- 2- Hakk'ı tanımak
- 3- Hakkı başkasına tavsiye etmek
- 4- Hakkı tanıyıp tavsiye ettiği halde yapmamak
- 5-Hakkı tavsiye etmekle onu yapmama gibi bir çelişkiye düşmek .

İşte olayın bu beş unsurundan sadece ikisine dikkat çekilerek ayette bahis konusu yapılmasının sebebi, -Allah daha iyi bilir.- bu iki unsurun ders ve ibret almağa daha müsait olmasıdır. Zira hakkı başkasına tavsiye edecek kadar tanıyan birisinin herkesten evvel kendisinin ona uyması lazımdır. Gerçeği tanıyıp itiraf ettiği halde yapmamak kadar ilginç bir şey yoktur. Böyle olan kimseler hakkında çok ağır manevi tehditler varid olmuştur. Bir rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurur: "İsra gecesinde öyle adamlar gördüm ki dudakları ateşten makaslarla kesiliyordu. Ey Cibril, bunlar kimdir? diye sordum. "Bunlar Kur'an'ı okuyup iyiliği emrettikleri halde kendi nefislerini unutan senin ümmetinin hatipleridir." buyurur³⁵.

Bu itibarla Kur'an sözle özün, kavil ile fiilin, dış ile için, birbirine uymasına önem vermiştir. Bir çok ayet-i kerime bu maksatla ümmetin nazar-ı dikkatine sunulmaktadır.

Tarih boyunca islama davet edenlerin ve müslümanların irşadı ile meşgul olanların kaydettiği büyük başarıların sırrı buradadır. Sözleriyle özleri, kavilleri ile amelleri birbirine uygun olup yek diğerini tamamlamaktadır. Şair şöyle der:

"Bir hasletten kendin yaptığın halde başkasını menetme. O senin için büyük bir ayıptır."

7- Sebeb-i Nuzûl ve Bilgi Sömürüsü

Öteden beri insanlardan bazıları, diğer bir kısım insanları sömürmüş, onların maddi ve manevi imkanlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Sömürünün en tipik örnekleri ve acımasız

33 Bağâvî, Meâlimu't-Tenzîl, fi't-Tefsîr ve't-Te'vil, Beyrut, 1985, I/74; Vahidî, Esbâb, s.14; Taberî, Muhammed b. Cerir, Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an, Beyrut, 1988, I/258-259.

34 Bakara 2/44.

35 Bağâvî, Meâlim, I/74; Vâhidî, Esbâb, s.14; Taberî, Câmiu'l-Beyân, I/258-259.

şekilleri orta çağ feodal Avrupa toplumlarıyla yapay bir takım tabakalara bölünmüş Hind toplumlarında görülüyordu. İslam öncesi Arap toplumunda ise sömürü nisbeten daha hafifti.

Sömürü vasıtası yapılan hususlar çeşitlidir. Kimi toplumlarda hükümdarlık sömürü vasıtasıdır. Kimilerinde dini statü sömürü vasıtasıdır. Kimi yerlerde de dinî ve dünyevî bilgi sömürü vasıtasıdır. Modern toplumlarda malî ve askerî gücün sömürü vasıtası olduğu izahtan varestedir.

İlkel toplumlarda açık göz sömürücüler, daha fazla din, mal, hükümdarlık ve ırk farklılıklarını sömürü aracı yapıyorlardı. Avrupa'nın ortaçağ feodal yapısı ile kilisenin etkin ve baskın konumu, Hindistan ve Sasani imparatorluğundaki din temeline dayalı sınıfsal yapılanmalar, din ve hükümdarlık esasına dayalı sömürüyü en güzel bir şekilde kanıtlamaktadır.³⁶

Çeşitli yerlere dağılmış bulunan sömürüye açık muharref Hristiyanlığın mensubları, buldukları yer ve mevkilerde bu muharref dinlerin karakteristik özelliğini teşkil eden sömürüyü asla elden bırakmadılar. Özellikle dinî bir statüsü olanlar, bunu fırsat bilip sonuna kadar bu imkanı değerlendirerek kendi dinlerinin saliklerini kötü emelleri doğrultusunda sömürdüler³⁷. Sömürü ortamını hazırlamak için çeşitli entrikalar çevirdiler. Bazen toplumu yanlış bilgilendirdiler, bazen dinden aldıkları nüfuzlarını kötüye kullandılar, bazen de kilise gücü ile saray gücünü birleştirerek en katı ve en acımasız sömürüye zemin hazırladılar.

Bilgi sömürüsü kapsamına giren yanlış bilgilendirme hususuna özellikle Hz. Peygamberin hicret diyarı olan Medine ve mücavir alanlarında sıkça rastlanır. Yahudi ve Hristiyan din adamları kendi din saliklerini yanlış bilgilendirmek suretiyle bir hayli sömürüyorlardı. Bu durum müteaddid Kur'an ayetlerinde bahis konusu olmaktadır³⁸.

Burada sözünü ettiğimiz ayete ve rivayetlere göre nüzül sebebi teşkil eden olay, bilgi sömürüsünün en çirkin bir örneğini sunmaktadır. Zira rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye gelince Yahudi bilgileri halktan elde ettikleri menfaatlerinin yok olması ve kendilerindeki liderlik pozisyonun gideceğinden korktular. Bu sebeble diğer Yahudileri Hz. Peygamber(s.a.v.)'e iman etmekten alıkoymak için Resulullah'ın Tevrat'ta geçen vasıflarını değiştirmeye yöneldiler³⁹.

³⁶ Geniş bilgi için bkz: Nedvî Ebu'l-Hasen Ali, Mâzâ Hesire'l-Alemü bi İnhitâti'l-Müslimîn,

³⁷ Elmahlı, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'anDili, İstanbul, ts., I/328-329.

³⁸ Bakara, 2/75, 76, 79, 89, 101,111, 140, 146, 159, 174.

³⁹ Bağavî Meâlimu't-Tenzil, I/111; Ayrıntılı bilgi için bkz: Şevkânî, Muhammed b. Ali, Fethu'l-Kadir, Mısır, 1964, I/106.

Onlar bu çirkin tavırlarıyla kendi din saliklerini haktan uzaklaştırıp batılda kalmalarını amaçlıyorlardı. Zira onlar Hakk'a inanan birisini artık kötü emellerine alet edemeyeceklerini gayet iyi biliyorlardı. Bunun için ne yapıp yapıp onları hakka uymaktan vazgeçirmeliydiler, öyle de yaptılar. Kur'an onların hakkı saptırdıklarını şöyle ifade eder: "Sözlerini bozmaları sebebiyle onları lanetledik ve kalblerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştirdiler(kitapları tahrif ederler). Kendilerine öğretilen ahkâmın önemli bir bölümünü unuttular⁴⁰."

Diğer bir ayette de onların bilgiyi değiştirme yönleri şöyle ifade ediliyor: "Onların size inanacaklarını mı umuyor sunuz? Oysa ki onlardan bir zümre Allah'ın kelâmını işitirler de iyice anladıktan sonra bile bile onu tahrif ederlerdi⁴¹." Bu durumu konu edinen daha bir çok ayet mevcuttur.

Sözünü ettiğimiz "bilgi sömürüsü"nü ifade eden ve rivayete göre o sebeble nazil olan ayeti kerimenin meâli şöyledir: "Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için "Bu Allah katındandır." diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıklarından ötürü vay haline onların! Kazandıklarından ötürü vay haline onların! ⁴² "Ayetin meali hakikaten oldukça korkutucudur. Zira ayette bilgi sömürüsü yapanlar için üç defa "veyl-azab" kelimesi tekrarlanmaktadır. Ayette bu tür sömürücüler, hem Allah kelâmı olmayan bir şeyi Allah'a isnad etmekten, hem bu isnadı yegane vasıtası olan yazmaktan, hem de bu isnad ve yazım neticesinde gayr-ı meşru olarak kazandıkları mallardan ötürü azaba çarptırılacaklarını sarih bir şekilde ifade etmektedir. İbret alabilecekler için bunda yeteri kadar ibret ve ders vardır.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'an-ı Kerim.

Bağavi, Hüseyin b. Mesud, *Meâlimu't-Tenzil*, Beyrut, 1985.

----- *Mesâbihu's-Sünne*, Mısır, 1294.

Cohen, Claude, *İslamiyet*, (Terc: Esat Nermi Esendor, İstanbul, 1990.

Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdu Akli's-Selim ilâ Mezâyâ'l-Kur'ani'l-Kerim*, Beyrut, ts.

Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ts.

İbn Hatîb, Muhammed Abdullatîf, *el-Furkân*, Beyrut, ts.

⁴⁰ Mâide, 5/13.

⁴¹ Bakara, 2/75.

⁴² Bakara, 2/79.

- Kardâvî, Yusuf, er-Rasul ve'l-İlm*, Beyrut, 1985.
- Kutub, Seyyid, Fî Zılâli'l-Kur'an*, Beyrut, 1986.
- Malik b. Enes, Muvatta*, İstanbul, 1981.
- Münzirî, Abdülazim, et-Terğib ve't-Terhib*, Beyrut, ts.
- Nedvî, Ebu'l-Hasen Ali, Mâzâ Hesire'l-Alemü bi İnhutâti'l-Müslimîn*,
Şevkânî, Muhammed b. Ali, Fethu'l-Kadir, Mısır, 1964.
- Taberî, Muhammed b. Cerir, Câmiu'l-Beyân an Tevili Âyi'l-Kur'an*,
Beyrut, 1988.
- Tabressî, Ebu Ali el-Fadl, Mecmeu'l-Beyân*, Beyrut, 1986.
- Urcûn, Muhammed Sâdık İbrahim, Muhammed Rasulullah*, Beyrut., 1985.
- Vâhidî, Ali b. Ahmed, Esbâbu'n-Nüzûl*, Beyrut, 1975.